

УДК 323.26

ББК 66.5

Олександр Сич

РЕФЕРЕНТУРА ПІДСОВЕТСЬКИХ СПРАВ – АНАЛІТИЧНИЙ ОРГАН ПРОВОДУ ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИН ОУН

У статті автор показує історію, генезис та результати діяльності Референтури підсоветських справ як керуючого органу Проводу Закордонних Частин ОУН – спеціального аналітичного органу, який цілеспрямовано вивчав, аналізував та передбачав розвиток соціальних і політичних процесів у СРСР в цілому і в Україні зокрема та роль С.Ленкавського в його заснуванні й діяльності.

Ключові слова: ОУН, Провід Закордонних Частин, аналітичний відділ, політичні процеси, референтура.

З постановом незалежної української держави відбувається і процес відродження незалежної української суспільно-політичної думки та становлення і утвердження української політичної науки. У цих умовах вона зіткнулася з проблемою досвіду і наступності. Адже в радянський період історії України політична наука була репрезентована “науковим комунізмом” як “єдино правильним вченням”. Політична думка дисидентського руху 60–70-х років стала проявом здорової альтернативи, однак із ряду причин вона не могла слугувати повноцінною основою для розвитку української політичної науки. А тому для неї безцінним виявився досвід українських зарубіжних інституцій, які вивчали політичні процеси в радянській Україні та аналізували їх у контексті передової європейської і світової політичної думки.

Сьогодні українська наука використовує та аналізує досвід таких наукових установ, як Український соціологічний інститут у Відні (1919–1922), Український вільний університет (заснований в 1921 р.), Український науковий інститут у Берліні (існує з 1926 р.), Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.Липинського (діє з 1963 р.). Однак поза її увагою поки що залишаються українські політичні партії та організації як осередки незалежної суспільно-політичної думки й суб’єкти вивчення й аналізу політичних процесів у радянській Україні.

У процесі дослідження життя, творчості і політичної діяльності відомого ідеолога та політичного діяча ОУН С.Ленкавського автор виявив факт існування у структурі Закордонних Частин ОУН (далі – ЗЧ ОУН) Референтури підсоветських справ (далі – РПС) – спеціальної

аналітичної інституції, яка цілеспрямовано вивчала, аналізувала та прогнозувала розвиток суспільно-політичних процесів у СРСР загалом і в Україні зокрема. Завданням даної статті є висвітлення історії, генезису, результатів діяльності Референтури підсоветських справ проводу ЗЧ ОУН та ролі С.Ленкавського у процесі її виникнення і функціонування.

Результати цього дослідження мають як теоретичне значення у процесі вивчення курсу політичної історії України та політології, так і практичне – для глибшого розуміння програмно-ідеологічних основ і практики діяльності в Україні сучасних політичних організацій націоналістичного спрямування.

У наукових працях, присвячених історії ОУН, питання існування у складі її керівних органів спеціальної аналітичної інституції під назвою Референтури підрадянських справ не знайшло свого відображення. Однак на цей факт указують поодинокі спогади сучасників: С.Мудрика-Мечника, Р.Малашука, В.Шушка [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Автор статті в процесі підготовки збірника праць С.Ленкавського також присвятив цьому питанню відповідну увагу [7].

С.Ленкавський був досвідченим і талановитим дослідником політичних, соціальних, економічних, культурних, демографічних процесів у СРСР та радянській Україні. Його перу належать сотні аналітичних статей відповідної тематики, переважно підготовлених у період еміграційного періоду його діяльності [7, т.2]. У великій мірі вплив на їх зміст мав той факт, що під його керівництвом діяла Референтура підсоветських справ – аналітична інституція проводу ЗЧ ОУН, об’єктом дослідження якої

були виключно СРСР, у т. ч. і Україна в його складі, та країни-сателіти з т. зв. “соціалістичного табору”.

Після виходу з німецького концтабору в грудні 1944 р. [8, с.65; 9] С.Ленкавський реалізовує зацікавлення підрадянською проблематикою в сприятливіших умовах. Показовим фактом є його палкі дискусії з І.Багряним під час спільного просування на захід перед наступом радянських військ. “Ленкавський і Багрянний увесь час дискутували, інколи досить гостро. Багрянний по своїй натурі був запальний і емоційно висловлював свої думки. В ньому було щось від агітатора. Вихований в советській школі спосіб, поведінка і аргументація були досить відмінні від таких у західних українців”, – описує у спогадах О.Антонович [10, ч.1, с.335]. Для С.Ленкавського найціннішим у цих дискусіях було пізнання таких відмінностей, що в подальшому стало темою спеціальних досліджень Референтури підсоветських справ (РПС) при проводі ЗЧ ОУН.

Уже перебуваючи на еміграції та займаючи різні важливі позиції у Проводі ЗЧ ОУН, С.Ленкавський мав надзвичайні можливості володіти широкою та об’єктивною інформацією про життя в СРСР. До таких можна віднести приналежність до референтури К-3 (референтура крайових зв’язків), до сектора безпеки (так званого “закритого сектора”) тощо [3, с.10; 4, с.113]. Але особливо цінною у цьому контексті була діяльність відновленої у складі Проводу ЗЧ ОУН Референтури підсоветських справ.

Належна увага до опрацювання “підсоветської проблематики” у Проводі ЗЧ ОУН приділялася і раніше. Так, зокрема, завдання з організації вишколів “з особливим узглядненням підсоветської проблематики” ставилося перед членом Проводу ЗЧ ОУН “Оксеном” [11, арк.1; 12, арк.1].

Однак саме на четвертій конференції ЗЧ ОУН, що відбувалася у травні-червні 1953 р. [13, с.5; 14, с.282; 3, с.147] було прийнято принципове рішення про потребу створення Референтури підсоветських справ [13, с.26; 15, арк.1; 16, арк.4]. У її постановках відсутня чітка вказівка на створення інституції саме з такою назвою, але висловлена потреба: “Внутрішню діяльність і політичну роботу Закордонних Частин ОУН необхідно постійно поновляти актуальним змістом, пов’язуючи її з розвитком і подіями, які відбуваються в Україні” [13, с.26].

Протокол засідання Проводу ЗЧ ОУН від 24.07.1953 р. указує, що назва референтури була встановлена вже на самому засіданні Проводу. Першим варіантом була назва “Референтура розробки матеріалів для протибольшевицької боротьби”. Однак на згаданому засіданні її змінено на назву “Референтура підсоветських справ” [17].

Референтура підсоветських справ належить до категорії тих референтур “особливого характеру”, яку мусить очолювати хтось із провідних членів Проводу ЗЧ ОУН. “Праця референтур особливого характеру, що з причин специфічних завдань не можуть бути контролювані цілим Проводом ЗЧ ОУН, повинна бути контрольована призначеним до цього членом”, – указують постанови четвертої конференції ЗЧ ОУН. Пізніше, в матеріалах шостої конференції, ЗЧ ОУН РПС уже чітко віднесено до “законспірованих ділянок” поряд зі службою безпеки та референтурою крайових зв’язків [13, с.21; 18, с.4]. Зважаючи на організаційне становище С.Ленкавського-“Залужного” та довоєнний досвід аналогічного характеру, його і було визначено “керманичем РПС” на засіданні Проводу ЗЧ ОУН 24 липня 1953 р. [17].

Четверта конференція ЗЧ ОУН визначила об’єкт та предметну сферу для аналітичної діяльності РПС. Поряд із природним зацікавленням Україною об’єктом досліджень став СРСР та “в цілому підбольшевицький світ”. Предметна сфера аналізу до свого обсягу включала державний, партійний, військово-поліцейський, розвідувальний та господарський апарати в названих державах, “п’яни, політика й тактика у всіх ділянках і на різних теренах”, будь-які вияви національно-визвольної боротьби “серед усіх народів, поневолених большевизмом”, та й загалом будь-який матеріал, який дозволяє краще пізнати політичного противника та розкрити його плани [13, с.26–29].

Для реалізації рішень четвертої конференції щодо діяльності РПС С.Ленкавський вже 21 вересня 1953 р. подав на затвердження Проводу ЗЧ ОУН план діяльності референтури, який був одноголосно схвалений. Відповідно до нього РПС повинна була складатися з таких відділів: а) відділ збирання інформації; б) відділ по справах України і СРСР; в) відділ країн-сателітів СРСР та комуністичних дій у світі; г) відділ вивчення революційної боротьби визвольно-революційного руху в Україні; ґ) відділ картотеки-архіву та секретаріату [19, арк.1].

Широке уявлення про плановані напрями діяльності РПС дає проект А.Микулина-“Карого”. Опублікований у спогадах співробітника РПС В.Шушка, він, очевидно, є одним із варіантів, поданих співробітниками С.Ленкавського. Цей проект передбачає аналіз усіх сфер життя СРСР та сателітних країн: “Праця референтури переводиться в напрями систематизації й студіювання в галузі советознавства всієї політики СССР взагалі та його політики щодо поневолених Москвою держав і народів, зокрема: Україна, Білорусь, Кавказ та інші поневолені, т. зв. союзні республіки й сателіти і некоммуністичні держави”. Показовим є план створення та ведення картотеки: “По кожній галузі студіювання ведеться картотека. Картотека під заголовком “Україна” організується й ведеться в усіх напрямках і галузях якнай докладніше: загально – Україна, області, округи, місцевості, райони, міста, окремі села, а навіть колгоспи, радгоспи та фабрики і заводи” [6, с.193, 195].

Відповідно до затвердженого плану діяльності РПС її референти або ж спеціальні уповноважені повинні були бути призначені в кожному тереновому Проводі ЗЧ ОУН. Перша інструкція РПС так визначає завдання, що стоять перед нею: “Завданням РПС є не лише виконання окремих робіт чи потреб ПЗЧ, але й посилення динаміки української визвольної-революційної праці в усіх галузях діяльності Орг[анізації]. Сучасний стан нашої роботи вимагає від усіх членів Орг[анізації] не лише докладно знати всю підсоветську дійсність, її фактичний стан, але й наблизити членство на закордонному відтинку до реальної дійсності, як є в Краю та підготувати в цьому напрямі нові кадри” [15, арк.1].

Цією ж інструкцією керівник РПС С.Ленкавський-“Залужний” доручає кожному тереновому проводові оперативно виконати завдання першого етапу: 1) підшукати і призначити на своєму терені референта підсоветських справ чи уповноваженого РПС, які функціонально мають підпорядковуватись референтові РПС при Проводі ЗЧ ОУН, а організаційно – своєму тереновому зверхникові і не обов’язково повинні належати до відповідного теренового проводу та творити цілу референтуру при ньому; 2) передплатити для РПС при Проводі ЗЧ ОУН всю комуністичну пресу, яка видається українською мовою на відповідному терені; 3) систематизувати та передати в Провід ЗЧ ОУН перелік членів Організації, що походять зі східноукраїнських

земель, та всю необхідну інформацію про можливість їхньої співпраці в дослідженнях проблематики “советознавства” (з якої еміграції – “нової” чи “старої” – походять, яку роботу виконують в Організації, який характер їхньої суспільно-громадської праці, яка ділянка в галузі “советознавства” їх цікавить і яку тематику вони могли б опрацювати у формі брошури, статті чи інформаційної нотатки); 4) зібрати аналогічну інформацію про вихідців зі Східної України, які не є членами ЗЧ ОУН, але мають позитивне чи нейтральне ставлення до неї і готові співпрацювати в цій же галузі; 5) знайомити членів ЗЧ ОУН на своєму терені з аналітичними матеріалами, напрацьованими РПС при Проводі ЗЧ ОУН [15, арк.1].

При розгляді плану діяльності РПС С.Бандера-“Ярич” висловив побажання, щоби теренові референтури отримали чітко визначені завдання [19, арк. 2]. Відповідно до поставлених перед кожним тереновим проводом завдань, було визначено й обсяг функціональних повноважень теренових референтів та уповноважених РПС: 1) слідкувати за появою на своєму терені всіх радянських видань, незалежно від того легальний чи підпільний характер вони мають (книг, журналів, газет, брошур, карт, “образів” тощо), та пересилати їх до РПС; 2) пересилати до РПС місцеву україномовну комуністичну пресу та передплатити для нього ту, що виходить у терені регулярно; 3) неперіодично пересилати до РПС каталоги радянських видань, що з’являються в радянських книгарнях терену, або в тих книгарнях, які продають радянські видання; 4) підбирати з членів та нечленів Організації людей, які прямо чи опосередковано будуть співпрацювати з РПС із підрадянської тематики, визначити цю тематику та терміни її опрацювання [15, арк.2].

Пізніше кожен тереновий провід уже по лінії референтури крайових зв’язків отримав також завдання збирати копії листів, що надходять за кордон з України, Польщі та Чехословаччини, й дані про місцевості, з яких вони надійшли, і людей, що їх надіслали. Адже “приватні листи дають значний інформативний матеріал про відносини в східних країнах і на батьківщині”. При цьому референтура К-3 підкреслювала, що “одержані листи і дані про людей будемо тримати в себе, як дуже довірочний матеріал”, а публічне використання цих даних мало здійснюватися тільки при згоді власника листів [20].

Після виконання завдань першого етапу, які формували інформаційну базу для діяльності РПС, вона перед кожним тереновим проводом ставила подальші завдання якісно нового рівня: 1) відповідно до наявності фахових кадрів та інформаційно-матеріальної бази терену (книги, часописи, бібліотеки) взяти участь в опрацюванні комплексу тем, запропонованих РПС; 2) визначити, які наукові та політично-дослідницькі інституції, що займаються вивченням підрадянської проблематики (при університетах, міністерствах тощо), є у відповідному терені та на яких умовах можлива співпраця з ними; 3) відслідковувати цікаві і вартісні публікації на підрадянську тематику, що з'являються у відповідному терені; 4) визначити в терені науковців і публіцистів, що займаються відповідною тематикою, та можливість співпраці з ними. При цьому пропонувалося також звернути увагу на російські, польські та інші радянознавчі інституції й окремих діячів відповідної національності [15, арк.2].

Уявлення про реалізацію п.1 цих завдань дає "План критичної розробітки советської системи та наслідків її діяння для України (проект тематики і напрямних наświetлювання)". План передбачав такі розділи: "1. Вступні відомості про більшовизм; 2. Як більшовики дійшли до влади; 3. Більшовицька держава (устрій, конституційні та фактичні органи тотальної влади; основи народного господарства та його апарат; організація кооперації та торгівлі; конституційне, правове й фактичне положення України в складі СРСР); 4. Встановлювання більшовицького володіння (розкладницькі форми "підгризання" основ сили довоєнного суспільства та творення нових основ, нищення старих господарських основ та творення нових, боротьба зі старим світоглядом, розкладання основ моралі, якою було сильне дореволюційне суспільство); 5. Устійнення принципів і методів більшовицького володіння; 6. Основи, що на них спирається більшовицька держава (партія, ГПУ-НКВД, система господарських узалежнень, система виховання і контролі думки монополією партії, тюремна система, армія, синтетична характеристика основ сили більшовицької системи); 7. Організація і роль пропаганди (побудова та інституції, внутрішні завдання і тактика, зовнішня пропаганда та її побудова); 8. Внутрішні протиріччя в СРСР; 9. Дотеперішні наслідки більшовицького панування в популяційних і біологічних процесах на Україні; 10. Рушійні сили ре-

волюції; 11. Творення нового ладу під час можливої революції та в перехідному часі після неї (поділ Росії, встановлення нового ладу на Україні); 12. Доцільні лінії найближчої внутрішньої політики Української держави; 13. Перспективи можливих позицій УССД (Української Самостійної Соборної Держави. – С.О.) у балансі світових сил і цілої зовнішньої політики" [21].

Очевидно, що в процесі реалізації первісного проекту діяльності РПС плани її діяльності зазнали змін. Уже на п'ятій конференції ЗЧ ОУН, що відбувалася в 1955 р., С.Ленкавський-"Корінь" подає у звіті про діяльність РПС: "Спочатку плян роботи був закросений дуже широко, пізніше, з технічних причин, прийшлося його обмежити. ...Роботу ведено за таким пляном: а) до подій: – в партії; – в уряді; – по областях; – по районах і менших адміністративних одиницях; б) по лінії персональній і географічній [16, арк.4].

Зрозуміло, що виконання початково поставлених завдань і на рівні РПС при Проводі ЗЧ ОУН, і на рівні референтів та уповноважених РПС у теренах діяльності ЗЧ ОУН вимагало відповідного підбору кадрів, які б мали високий фаховий рівень або ж орієнтувалися у визначеній для аналізу проблематиці. Зважаючи на те, що "в опрацюванні всіх матеріалів спеціальна і найголовніша увага звертається на специфічність психіки українців східних земель, які перебувають в умовинах підсоветського життя" [6, с.195], керівник РПС С.Ленкавський -"Залужний" рекомендував при визначенні кандидатури референта чи уповноваженого РПС у терені зважити, що "такий член мусить бути уроджений на Східних Землях України, і по змозі з т. зв. "нової" еміграції, який переніс на собі підсоветську дійсність" [15, арк.1].

У свою чергу і сам С.Ленкавський дотримувався цього принципу при формуванні РПС. До її складу, крім нього, входили також: А.Микулин, І.Марченко, Т.Кіс, М.Шевчук, Л.Лисенко, П.Кізко. Деякий час технічним співробітником РПС був також В.Шушко [6, с.197; 22; 23, арк.2]. При цьому більшість із них походять зі східноукраїнських земель: А.Микулин, інженер за фахом та колишній майор Червоної Армії, родом із Черкащини [1, с.23; 3, с.59]; П.Кізко, письменник, редактор та співробітник ряду націоналістичних видань на еміграції – з Харківщини [7, т.1, с.405–406]; доцент Л.Лисенко, інженер за фахом – із Житомирщини; доктор І.Марченко – з Вінниччини; Т.Кіс також походив із Наддніпрянщини [22].

І.Марченко до ядра РПС і її постійного складу відносив С.Ленкавського, А.Микулина, себе та Л.Лисенка, а інших (зокрема, Т.Кіса та П.Кізко) називав “спорадичними співробітниками”. Щодо розподілу сфер аналізу, то І.Марченко займався комплексом питань державно-партійного апарату СРСР, а Л.Лисенко й А.Микулин – економічною проблематикою (перший – переважно сільським господарством) [22]. Через те, що А.Микулин був свого часу майором радянської армії, то до сфери його аналітичних інтересів відносилася також військова проблематика [21, арк.1]. Аналогічно можна визначити, що П.Кізко здебільшого займався культурно-духовними, зокрема літературними, процесами в СРСР. З аналізу матеріалів архіву С.Ленкавського відомо, що він також брав участь у веденні українських радіопередач з Іспанії на територію України і СРСР. Цілком вірогідно, що й у РПС П.Кізко виконував завдання з аналізу радянської радіоінформації.

При обговоренні планів діяльності РПС у Проводі ЗЧ ОУН виникали різні варіанти з визначенням місця її дислокації. Пропонувалися Англія, Канада, Німеччина (наприклад, основний осідок в Англії, а картотека в Німеччині) [19, арк.2, 3; 24]. У кінцевому підсумку обставини визначили таким місцем Німеччину. На пропозицію С.Бандери-“Ярича” діяльність Проводу ЗЧ ОУН та його референтур на території Німеччини організовувалася за системою бюро [25, арк.5]. За цим принципом організувала свою роботу і РПС, отримавши у своє розпорядження два окремі приміщення в офісі Проводу ЗЧ ОУН, відповідне технічне обладнання та окремі кошти на своє утримання й організацію роботи [19, арк.2; 24; 25].

Як видно з наведених документів, РПС мала достатньо широку джерельну базу для здійснення аналізу підрадянської дійсності. Такий аналіз робився, як на це вказують матеріали шостої конференції ЗЧ ОУН, “на основі советських джерел” та “іншими, доповнюваними дані РПС, шляхами” [18, с.4]. Отож, у розпорядженні РСП була інформація: 1) офіційна радянська преса. Так, уже перша інструкція РПС зобов’язувала майбутніх референтів та уповноважених РПС у теренах регулярно пересилати до РПС усю радянську пресу в одному примірнику, в першу чергу: газети “Правда”, “Известия”, “Труд”, “Радянська Україна”, “Комсомольская правда”, “Литературная газета”,

“Правда Украины”, “Родина” та журнал “Коммунист” (кол. “Большевик”) [15, арк.2]; 2) радянські книги. І.Марченко в РПС відповідав за регулярну закупівлю в крамницях радянських книг. Він загально визначає, що це були книги історичного, партійно-ідеологічного, економічного, політичного, філософського та правничого змісту [22]. Найповніше уявлення про використання РПС радянські книжкові видання дає сформована в часі її діяльності бібліотека, що знаходиться тепер у приміщенні Українського інституту освітньої політики в Мюнхені (Німеччина); 3) радянські радіопередачі. Відомо, що в Мюнхені на вул. Лінбургштрассе з цією метою існувала спеціально обладнана квартира, де прослуховування здійснювалося цілодобово [22]. Технічним співробітником РПС у ділянці радіопрослуховування деякий час у студентські роки був відомий український еміграційний історик М.Лабунька. При розподілі між референтурами і службами приміщень нового офісу, до якого Провід ЗЧ ОУН перейшов у 1954 р., одна з двох наданих для РПС кімнат мала цільовим призначенням здійснення “наслухів” співробітниками під псевдами “Родіон”, “Олег”, “Микола” [25]; 4) листи за кордон із СРСР, зокрема з України, а також інших країн т. зв. “соціалістичного табору” [20]. Зокрема, при дослідженні архіву С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в м. Мюнхен (Німеччина) автором виявлені листи П.Приймак із с. Фитьків Ланчинського (тепер – Надвірнянського) району Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області. Наприклад, у листі №2 від 20.06.1958 р. для аналізу виділено інформацію про те, що авторка листа змушена щодня ходити до роботи і що її рідні померли зимою, хоч дуже хотіли жити, але не було можливості придбати їм ліки [27]; 5) інформація, що надходила від підпільної мережі ОУН не тільки в Україні, але загалом у СРСР. На підставі аналізу документів з архівних збірок ЗЧ ОУН з упевненістю можна стверджувати, що контакти з організаційною сіткою чи поодинокими членами ОУН в Україні ЗЧ ОУН підтримували протягом усього часу існування. У перші повоєнні роки з України прибували рейдуючі відділи УПА, зв’язкові групи чи окремі кур’ери [28; 29; 4, с.120], які доставляли детальні звіти про існуючу ситуацію. Так, звіт із Вигодського району на Станіславщині подає надзвичайно деталізовану інформацію на 22 аркушах за розділами:

І. Вороже середовище. ІІ. Власне середовище [32]. У свою чергу до 1960 р. в Україну наземним та повітряним шляхом від ЗЧ ОУН для зв'язку з націоналістичним підпіллям вирушали спеціально підготовлені групи [51; 3, с.67; 1, с.88]. Пізніше зв'язок утримувався з допомогою шифрованої кореспонденції. На увагу заслуговує т. зв. шифрування "цитриною". Його суть полягала в тому, що поміж рядками звичайного листа наносилися невидимі написи секретного змісту, які проглядалися після обробки листа спеціальними хімічними елементами. Так, у листі зі Львова від 23.03.1970 р. більшість проявленого міжрядкового простору зашифрована цифровими кодами, а під рядками звичайного змісту поміщено текст: "Ведеться обробка населення на необхідність війни з Китаєм. У Монголію введені війська СРСР. У Казахстані створено новий округ, випускників інститутів беруть насильно на два роки в армію. Призивають всі спеціальності, холостяки і жонаті..." [34, арк. 2].

Використовуючи для аналізу підрадянської дійсності такі методи і джерельну базу, РПС повинна була сформулювати об'єктивне бачення існуючого стану всього життя і політики СРСР, а особливо в Україні, та виробити прогноз його розвитку на майбутнє і відповідно до таких висновків опрацювати стратегію і тактику ЗЧ ОУН на найближчий час та для умов потенційної війни і революції. Практичним виявом результату діяльності РПС повинні були стати: 1) підготовка аналітичних та агітаційно-пропагандистських видань для потреб щоденної праці сітки ОУН в Україні (напрявні діяльності, книги, статті, листівки тощо); 2) підготовка матеріалів із "советознавства" для внутрішніх вишколів членства ЗЧ ОУН; 3) випуск на базі опрацьованого матеріалу внутріорганізаційної преси та спеціальних аналітичних обіжників; 4) інформаційно-пропагандистське використання напрацьованого матеріалу в пресі, спрямованій на зовнішнє, позаорганізаційне середовище [6, с.195–196; 19].

Серед матеріалів, підготовлених для території України, слід виділити ряд книжкових видань зручного для підпільного вжитку кишенькового формату "Бібліотеки Українського Підпільника", що була започаткована по лінії референтури крайового зв'язку в 1955 р. [35; 36]: "ХХ з'їзд без маски" (колективна праця РПС, в яку, однак, найбільший вклад внесли С.Ленкавський та А.Микулин [22]), Микулин А. "Концент-

раційні табори в Советському Союзі", Лисенко Л. "Сільське господарство України" [37; 38; 39; 18, с.4]. З часу заснування РПС у програмі внутріорганізаційних вишкোলів обов'язовим стає розділ "Советознавство" [1, с.90].

Уже при плануванні діяльності РПС передбачалося видавати: а) інформаційний зошит для теренових проводів і преси; б) джерельний кварталник; в) неперіодичний журнал "Сурма" для Краю; г) довідки з окремих питань для потреб Проводу ЗЧ ОУН; д) синтетичні довідки та зведення про положення в СРСР та в Україні [19, арк.1].

Очевидно, що і ці початкові плани були скориговані обставинами. Журнал "Сурма", який виходив із 1949 р. і головним редактором якого до 1953 р. був С.Ленкавський, припинив свій вихід уже в 1954 р. [22, т.8, с.3104]. Щодо джерельного кварталника та інформаційного зошита, то ідеї цих двох видань практично зреалізувалися в одному "Інформативному зошиті про підсоветські події". На початках він, власне, і виходив як кварталник. Принаймні в лютому і квітні 1954 р. (тобто поквартально) вийшли два його числа. Редакція так анонсувала у кожному числі його характер і завдання: "Інформативний зошит видає Референтура Підсоветських Справ ЗЧ Організації Українських Націоналістів виключно для обмеженого гурта осіб, що вивчають стан відносин в окупованій Україні та в СРСР і ведуть протимосковсько-антикомуністичну роботу. Завданням редакції є подавати в першу чергу малодоступний матеріал з советських видань, який надається для аналізу та дальшого опрацювання в критичному і пропагандивному напрямі і висвітлювання поточних подій підсоветської системи, в першу чергу на Україні" [40].

Уявлення про спрямування кварталника "Інформативний зошит про підсоветські події" дає його зміст. Так, ч.1 вміщує статті: "Нова фаза зовнішньої політики", "Процес проти еп. Кач-марека та українські справи на суді", "Минулорічні чистки в Грузії", "Стан тваринництва на Україні", "Сітка большевицької агітації на Україні". Отже, РПС залучає до аналізу інформацію про зовнішню та внутрішню політику СРСР, розглядаючи їх через призму інтересів України, але не обмежуючи характеристику виключно Україною [40, 1954, ч.2]. З уваги на наближення дати 300-річчя Переяславської ради, ч.2 "Інформативного зошита" майже

повністю присвячене критиці радянських інтерпретацій цієї історичної події [40, 1954, ч.2].

Вихід джерельного квартальника ще в планах ЗЧ ОУН обумовлювався “наявністю капіталу” [19, арк.1]. Очевидно, що з цієї причини видання було призупинене і знову відновлене після трирічної перерви в 1957 р., але вже як щомісячника. Повідомлення від РПС про відновлення цього видання інструктувало теренові проводи ЗЧ ОУН, що воно не призначене для масового поширення, а натомість є студійним матеріалом для відповідної категорії людей: 1) політичних керівників ЗЧ ОУН на рівні теренових проводів, областей, кушів, станиць; 2) пропагандистів і працівників преси; 3) дослідників і публіцистів із підрадянської проблематики. При цьому теренові проводи ЗЧ ОУН зобов’язано проконтролювати засвоєння матеріалів “Інформативних зошитів” у вишкільному процесі членства ЗЧ ОУН [41, арк.1].

Структурно зміст відновленого в 1957 р. “Інформативного зошита” ч.1(3) визначався розділами: “СССР і сателіти”, “3 подій у сателітних країнах”, “В Советському Союзі”, “Україна під московською окупацією”. Отож, поряд із СРСР і Україною до аналізу залучаються політичні процеси в країнах-сателітах СРСР. Очевидно, це було зумовлено актуальними політичними подіями в т. зв. “соціалістичному таборі” [40, 1957, ч.1(3)]. Натомість ч.2(4) місячника за лютий 1957 р. основну увагу акцентувала на проблемах України (розділи: “Напади проти українського націоналізму”, “Виправлювання минулого на літературному фронті”, “Нові географічні зміни, що не позначені на карті”, “Форми русифікації України”), а його зміст займав аналіз нової законодавчої бази в СРСР та становища українських переселенців у Казахстані [40, 1957, ч.2(4)]. Майже та ж структура змісту місячника зберігається і в ч.3(5) “Інформативного зошита”, про що свідчить назва його розділів: “3 советської економіки”, “З’їзди, конференції, наради, збори”, “Україна під окупацією” [40, 1957, ч.3(5)].

Практичним результатом діяльності РПС стає також поширення матеріалів про радянську дійсність для української громадськості на еміграції в пресі. Уже незадовго після четвертої конференції ЗЧ ОУН провід указував, що поряд з іншими його референтурами – пропаганди, зовнішньої та внутрішньої політики, військових справ – Референтура підсоветських справ по-

винна давати інформацію для редакції тодішнього офіційного органу проводу, газеті “Український самостійник” і “контролювати та апробувати засадничі статті свого сектору” [42, арк.5]. Дещо пізніше, при затвердженні плану діяльності РПС, С.Бандера-“Ярич” указує, що від РПС “редакції наших газет мусять діставати відповідний матеріал з коментарями” [19, арк.3].

РПС мала вплив на визначення редакційної політики “Українського самостійника” також зважаючи на той факт, що С.Ленкавський сам належав до редколегії “Українського самостійника” [43; 44]. А коли на завершальному етапі дискусій з т. зв. “двійкою” газета “Український самостійник” у 1954 р. опинилася в руках “опозиції”, провід ЗЧ ОУН без довгої перерви налагодив випуск свого нового друкованого органу – газети “Шлях перемоги” [3, с.56]. С.Ленкавський став одним з основних співзасновників, а пізніше і головним редактором нового видання [45]. РПС здійснював безперечний вплив на його зміст. Порівняльний аналіз змісту “Інформативного зошита” та “Шляху перемоги”, зокрема статей С.Ленкавського в останньому, підтверджував цю думку [40; 7, т.1; 46]. Лондонський журнал “Визвольний шлях” поряд із газетою “Шлях перемоги” містить на своїх сторінках найбільше напрацювань РПС. Особливо часто в ньому публікуються члени РПС А.Микулин-“Шалдій” та Л.Лисенко, хоч з’являються і матеріали від РПС загалом [47].

На п’ятій конференції ЗЧ ОУН, що відбулася у квітні-травні 1955 р., діяльність РПС стала предметом окремого звіту, що свідчило про актуальність цієї ділянки роботи. При обговоренні звіту С.Ленкавського-“Кореня” звучали побажання посилити РПС кадрами та фінансами і збільшити рівень інформування членства ЗЧ ОУН про економічну, соціальну і демографічну ситуацію в Україні [16, арк.13]. На конференції С.Ленкавського обрано до складу керівної “трійки”, а при формуванні кінцевого складу Проводу ЗЧ ОУН він і надалі залишався референтом РПС [48].

Кінець 50-х років характеризувався загостренням міжнародних відносин. Виникла реальна загроза виникнення війни між СРСР та США. Провідник ЗЧ ОУН С.Бандера дав доручення т. зв. “закритому сектору” розробити план діяльності на випадок війни. Невдовзі такий план затверджено Проводом ЗЧ ОУН [3, с.61]. У цій ситуації діяльність РПС поживавлюється і носить, за словами С.Галамая, “біжучий, актуальний характер” [49, с.240].

Убивство С.Бандери 14 жовтня 1959 р. неоднозначно вплинуло на функціонування РПС. З одного боку, невдовзі після нього С.Ленкавського на нараді Проводу ЗЧ ОУН одноголосно затверджено виконуючим обов'язки голови проводу [3, с.66; 5, с.111]. Він відразу ж впровадив систему заходів безпеки відносно сітки і членства ОУН, зокрема припинив засилання членів ЗЧ ОУН в Україну, посилив вивчення планів КДБ Проти ЗЧ ОУН, доручив зміцнити діяльність служби безпеки та розвідки ЗЧ ОУН. Натомість контакт із Краєм було переведено в пропагандивну площину. На зібрану Референтурою підсоветських справ величезну кількість адрес почалося надсилання з різних країн світу пропагандистської літератури. Посилилися також зусилля з налагодження контактів із громадянами УРСР, які прибували за кордон в якості туристів та ділових людей [3, с.67; 1, с.88].

Отож, РПС отримала додатковий імпульс у своїй діяльності. Та, з іншого боку, новий обсяг повноважень і відповідальності С.Ленкавського об'єктивно зумовив зниження рівня його персональної уваги до функціонування РПС, хоч він і надалі керує референтурою [50]. У той же час і ряд членів РПС виїжджають на постійне місце проживання за межі Німеччини, зокрема за океан [22]. З огляду на специфіку діяльності РПС виконання ними завдань не могло бути ефективним [50].

У листі до С.Ленкавського від 16 липня 1962 р. А.Микулин тривожно висловлюється проти того, “щоб Провід ЗЧ ОУН ліквідував підсоветські студії” і вимагає їх хоч примітивно, але розбудовувати. З листа стає зрозумілим, що станом на 1962 р. із колишнього складу РПС у ній залишився лише А.Микулин із технічним працівником В.Шушком [23, арк.1–2]. У цьому році робляться заходи до кадрового посилення РПС [51, арк.4, 6]. Однак помітно, що її діяльність згортається. Співробітник РПС В.Шушко стверджував, що вона поступово самоліквідувалася після обрання С.Ленкавського на конференції ОУН провідником [6, с.193–197]. Мова йде про шосту конференцію ЗЧ ОУН, яка відбулася в жовтні 1963 р. Її матеріали однозначно вказують на те, що обсяг роботи РПС був звужений з причини виїзду її працівників, однак у них були відсутні спеціальні постанови щодо подальшої долі цієї референтури. У той же час слід відзначити, що постанови конференції в розділі “Положення в Україні і в ССРСР” повністю базувалися на під-

сумках діяльності РПС, що є опосередкованою оцінкою її функціонування [18, с. 3, 4, 20–35].

На першому пленарному засіданні ново-сформованого Проводу ЗЧ ОУН, що відбулося 2–9 грудня 1963 р., серед інших було встановлено, що референтура, яка займається виданням і переправкою в Україну конспіративної літератури, отримує назву “ДІД” [52, арк.5]. Очевидно, ця референтура вже не виконувала того обсягу завдань, що РПС. Листування А.Микулина з С.Ленкавським свідчить, що Провід ЗЧ ОУН і надалі передплачував радянські видання різноманітного характеру, а А.Микулин здійснював їх аналіз та подавав висновки і рекомендації щодо політики СРСР і сателітних країн [53, арк.1]. Однак факти свідчили, що самої РПС на рівні тої системної роботи з вивчення радянської дійсності, яку вона здійснювала в 50-х роках, у Проводі ЗЧ ОУН уже відновлено не було.

Узагальнюючи викладене, слід підсумувати, що референтура підсоветських справ була створена у 1953 р. у структурі Проводу ЗЧ ОУН як спеціальна аналітична інституція. Її завданням було комплексне вивчення та аналіз усіх сфер життя СРСР, України та країн т. зв. “соціалістичного табору”, прогнозування напрямків розвитку внутрішньої й зовнішньої політики цих країн і напрацювання тактики і стратегії ЗЧ ОУН. Відправним пунктом у діяльності РПС став досвід аналогічної довоєнної інституції в структурі Крайової Екзекутиви ОУН на західно-українських землях (КЕ ОУН ЗУЗ).

РПС мала розгалужену мережу референтів та уповноважених РПС при проводах ЗЧ ОУН у Німеччині, Австрії, Франції, Бельгії, Швеції, Данії, Голландії, Англії, Аргентині, Бразилії, Австралії, Канаді, США [3, с.98–111]. Кадровий склад усієї структури РПС майже стовідсотково формувався з вихідців зі Східної України або ж тих, хто проживав у радянських умовах. Для здійснення аналізу РПС отримувала інформацію з періодичної радянської преси та видань, через прослуховування радянських радіопередач, із кореспонденції від жителів України та інших соціалістичних країн, від організаційної сітки чи окремих представників ОУН в Україні через кур'єрів і шифроване листування.

Найактивнішим періодом діяльності РПС були 50-ті роки і вона проіснувала до середини 60-х років. Практичними результатами її діяльності стали аналітичні та агітаційно-пропагандистські видання для потреб щоденної праці

сітки ОУН в Україні, матеріали із “советознавства” для внутрішніх вишколів членства ЗЧ ОУН, випуск внутріорганізаційної преси та спеціальних аналітичних обіжників для провідних членів ЗЧ ОУН, підготовка матеріалів про підрадянське життя для української еміграційної преси. С. Ленкавський був керівником РПС Проводу ЗЧ ОУН і в її діяльності використав досвід РПС КЕ ОУН ЗУЗ довоєнного періоду, в якій він також відігравав спрямовуючу роль.

1. Мечник С. Роздумую, пригадую (спогади, третя частина, 1954–1973). – Мюнхен: Українське видавництво, 1985. – 282 с.
2. Мечник С. Люди, роки, події (спогади, четверта частина). – Мюнхен, 1986. – 294 с.
3. Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів (причинки до історії). – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1995. – 150 с.
4. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом С. Бандери (причинки до історії, спогад). – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. – 142 с.
5. Малащук Р. З книги мого життя. Спомини. – Т. 2. – Торонто: Вид. “Гомін України” і Дослідного Інституту “Студіум”, 1988. – 416 с.
6. Шушко В. Завдання виконав. – Львів, 2000. – 306 с.
7. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. – Т.1 / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 600 с.; Т.2. – 2003. – 524 с.
8. Мірчук П. В німецьких млинах смерті. – Нью-Йорк–Лондон: Український Союз Політичних В’язнів, 1957. – 236 с.
9. Stephan Lenkavskyj. Entlassungsschein. Konzentrationslager Auschwitz Kommandatur II/ Ki. Auschwitz, den 19.12.1944 // Архів С. Ленкавського при Українському інституті освітньої політики (Мюнхен). – 1 арк.
10. Антонович О. Спогади. – Ч.1. – Київ–Вашингтон, 1999. – 392 с.; Ч.2. – 2003. – 568 с.
11. Протокол засідання Синоду (Проводу ЗЧ ОУН. – С.О.), що відбулося в дні 1.1.53 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Б.ф. – 2 арк.
12. Лист “Оксену” від “Басмача” від 8.11.53 (про призначення редактором “Сурми”) // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 21. – 1 арк.
13. Четверта Конференція ЗЧ ОУН. – Б. м., б. в., 1953. – 61 с.
14. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 (Збірка документів). Бібліотека Українського Підпільника. – Ч.1. – Б.м.: Вид. Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – 370 с.
15. РПС/1. Довірочно. Для внутрішнього вжитку т[ереновим] п[роводам]. [Інструкція тереновим проводам ЗЧ ОУН про створення та порядок діяльності референтури підсоветських справ (без дати)] // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 2045. – 2 арк.

Діяльність Референтури підсоветських справ як одного з елементів структури Проводу Закордонних Частин ОУН указує на те, що українські еміграційні політичні партії та організації були осередками незалежної суспільно-політичної думки і суб’єктами вивчення й аналізу політичних процесів у радянській Україні. Це зумовлює потребу висвітлення їх історії на науковій основі та залучення їх досвіду для розвитку сучасної української політичної науки.

16. Протокол другої частини 5-ї Конференції ЗЧ ОУН, яка відбулася в днях 7–9 травня 1955 р. в Б. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 987. – 24 арк.
17. Постанова про покликання членів Проводу Закордонних Частин ОУН. 24.07.1953 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Б. ф. – 1 арк.
18. Шоста конференція Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. – Б. м.: Вид. ЗЧ ОУН, 1964. – 80 с.
19. Нарada Проводу ЗЧ ОУН 21.09.53 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Б.ф. – 3 арк.
20. Провід ЗЧ ОУН. Реф[ерентура] к[райових] з[в’язків]. До т[еренових] п[роводів]. 04.10.1955. [Інструкція про збір копій приватних листів з України, Польщі, Чехословаччини та порядок використання отриманої з них інформації]. – Б. ф. – 1 арк.
21. План критичної розробки советської системи та наслідків її діяння для України (проект тематики і напрямних навітлювання) // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 2067. – 10 арк.
22. Аудіозапис інтерв’ю з доктором І.Марченком 12.07.2001 р. в м. Кліфтон (США) // Архів автора.
23. А. Микулин до С. Ленкавського 16.7.1962 // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – 3 арк.
24. Протокол наради Проводу ЗЧ ОУН з 3 серпня 1954 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Б. ф. – 1 арк.
25. Протокол наради Проводу ЗЧ ОУН з 4 серпня 1954 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Б. ф. – 1 арк.
26. А. Микулин до С.Ленкавського (без дати) // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – 2 арк.
27. Лист П.Приймак до Я.Пундика 20.06.1958 // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – 4 арк.
28. В’ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто–Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2001. – 204 с.
29. Борець-Чумак Ю. Рейд без зброї. УПА на Заході. Спогади. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1982. – 300 с.
30. Список книжок [на підсоветську тематику] // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 2067. – 1 арк.
31. Список книжок (російська серія) // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Б. ф. (я. 9). – 2 арк.

32. Вигодський район. Звіт за III-й квартал 1949 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Б.ф. – 22 арк.
33. Дія ворога на відтинку крайового зв'язку і пропагандивне виявлення провокації (звіт на VI конф[еренції] ЗЧ ОУН, X–XI.1963) // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 638. – 22 арк.
34. Карпат В. до Михайловича А. 23 березня 1970 // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – 2 арк.
35. Васкович Г. “Вак” до теренового проводу Англії на руки д. Зоряна [в справі видання “Бібліотеки Українського Підпільника”] 29.7.1955 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 2045. – 6 арк.
36. Рішення ширшої наради Проводу ЗЧ ОУН [в дні 12–13.11.1955 р.] про справи краєвого зв'язку // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – 2 арк.
37. XX з'їзд без маски. Бібліотека Українського Підпільника. Серія друга. – Ч.1. – Б. м.: Вид. ЗЧ ОУН, 1956. – 168 с.
38. Микулин А. Концентраційні табори в Советському Союзі. Бібліотека Українського Підпільника. Серія друга. – Ч.2. – Б. м.: Вид. ЗЧ ОУН, 1958. – 228 с.
39. Лисенко Л. Сільське господарство України. Бібліотека Українського Підпільника. Серія друга. – Ч.3. – Б. м.: Вид. ЗЧ ОУН, 1960. – 198 с.
40. Інформативний зошит про підсоветські події. – лютий 1954. – Ч. 1; квітень 1954. – Ч. 2; січень 1957. – Ч.1(3); лютий 1957. – Ч. 2(4); березень 1957. – Ч. 3(5).
41. Повідомлення РПС [про відновлення видання “Інформативного зошита про підсоветські події”] (без дати) // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 2049. – 2 арк.
42. Нарада Проводу ЗЧ ОУН в дні 06.10.53 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 30-А. – 5 арк.
43. “Богдан”, референт СБ Т[еренового] П[роводу] Н[імеччини], до голови Проводу ЗЧ ОУН 24 вересня 1952 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф. 2045. – 1 арк.
44. Journalist Certificate “Ukrainian Independent” С.Ленкавського № 03/50 // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені.
45. 1954 – Чвертьсторіччя “Шляху Перемоги” – 1979 // Шлях перемоги. – 1979. – 25 лютого.
46. Ленкавський С. Нова фаза наступу Москви на українських націоналістів // Шлях перемоги. – Великдень 1957.
47. РПС. Комуністичне підпілля в роки Другої світової війни // Визвольний шлях. – 1955. – Кн.12. – С.53–58; 1956. – Кн.2. – С.181–184.
48. Нарада ПЗЧ ОУН 11.VII.1955 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2051. – 1 арк.
49. Галамай С. Боротьба за визволення України 1929–1989. – Львів: Каменяр, 1993. – 343 с.
50. С.Ленкавський до “Влодка” 23.4.1960 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.1001. – 1 арк.
51. А.Микулин до С.Ленкавського 31.8.1962 // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – 8 арк.
52. Перша пленарна нарада Дирекції Видавництва в днях 2–9.12.1963 р. // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – 8 арк.
53. А.Микулин до С.Ленкавського 26.9.1965 // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – 2 арк.
54. Радянські видання періодичної преси // Архів С.Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені. – Я. 2, 4.

O. SYCH

THE DEPARTMENT OF SUBSOVIET AFFAIRS (REFERENTURA PODSOVIETSKYH SPRAY) – ANALYTICAL ORGAN OF LEADING PARTY BODY OF THE OUN'S FOREIGN UNITS.

In the article the author represents the history, the genesis, the results of activity of the department of subsoviet affairs of leading party body of the OUN's foreign units – special analytical institution, which purposefully studied, analysed and predict the development of social and political processes in the USSR on the whole and in Ukraine in particular and the role of the OUN's leading figure S.Lenkavsky in its origin and functioning.

Key words: OUN, leading body of the foreign units, analytical organ, political process, department (referentyra).